

Jan Škvrňák

POLSKO

NA ROZCESTÍ

Politické dějiny 1981–2024

Polsko na rozcestí: politické dějiny 1981–2024

Jan Škvrňák

Polsko na rozcestí: politické dějiny 1981–2024

Jan Škvrňák

nakladatelství
BOURDON

POLSKO NA ROZCESTÍ: POLITICKÉ DĚJINY 1981–2024

Copyright © Jan Škvrňák, 2025

České vydání © Bourdon, 2025

Předmluva © Rafał Matyja, 2025

Odborní konzultanti © Vladimír Hanáček, © Jiří Pehe

Obálka © Jiří Dvorský

ISBN: 978-80-7611-278-0

Obsah

1981–1989:	Bezčasí a pokus o řízenou změnu	22
1989–1991:	Mnozí první budou poslední a poslední budou první	70
1991–1993:	S Wałęsou od liberálů k postkomunistům	106
1993–1997:	Postkomunisté vládnou, pravice tápe	130
1997–2001:	Dvě pokračování postsolidaritní politiky	156
2001–2005:	Vzpoura staronových hráčů	178
2005–2007:	Sen o IV. Polské republice	208
2007–2015:	Sen o nudě a klidu	236
2015–2023:	Posledních osm let	278
Nekončící konflikt		310
Seznam vybraných zkratk		315
Medailonky vybraných osobností		319
Poznámky		325
Rejstřík		339

Můžeme porozumět dějinám našich sousedů jen z četby učebnic obecných dějin? Vždycky jsem si myslel, že je to nejlepší způsob, jak je nepochopit nikdy. Stejně tak platí, že nejlepší způsob, jak nepochopit, co se děje před našima očima, je četba novin. Dovídáme se o volbách, skandálech, směšných i strašných věcech, ale nevíme nic o každodennosti. Přemýšlíme ve stereotypch, jsme přesvědčeni, že všude je to více méně stejné jako u nás. Že politici kradou, lžou, ke všemu přistupují účelově. Že zlehčují důležité věci a zaobírají se hloupostmi.

Jenže ve skutečnosti je to docela jinak. A člověk z Polska, který by se vás někdy ptal na „český PiS“ anebo „českého Wałęsu“, nebude chtít z české politiky ničemu porozumět. Protože se předem rozhodl převádět vše na domácí reálie.

Abychom domácí kontext pustili z hlavy, k tomu jsou potřeba takové knihy, jakou napsal Jan Škvrňák. Nevysvětluje všechno evropskými příklady, netrápí čtenáře nesrozumitelnými přirovnáními, vypráví politické dějiny sousední země, jak by to dělал dobrý seriál. Nikdo normální mezi sebou nesrovnává dva seriály. Nikoho nenapadne vysvětlovat reálie seriálu *Crown* na příkladu seriálu *House of Cards*. A tak ani my nevysvětluje polskou politiku na českých příkladech, ale dovolme si sledovat vyprávění o svébytném světě.

Platí to tím spíše, že české a polské dějiny se v řadě ohledů liší. Soudobá polská politika začíná, čehož si Škvrňák správně

všímá, v roce 1980. Ne v okamžiku pádu komunismu, ale o devět let dříve. Tehdy začínali Wałęsa, Kaczyński i Tusk. Lídři postkomunistů začínali o něco později, ale také v osmdesátých letech. Kwaśniewského i Millera potřebovala tehdejší komunistická strana, protože – bez ohledu na výjimečný stav – si s obrovskou opozicí potřebovala poradit politickými prostředky. A – na rozdíl od Československa nebo východního Německa – se tito lidé s rudými knížkami museli učit zvládání sporů i konkurence. Stejně tak volný trh do Polska přišel – jak píše Škvrňák – před pádem komunismu. Do jisté míry šlo o záměr části elit lidového Polska, jak si udržet síly poté, co se zhroutí jejich vláda.

Podobu osmdesátých let utvářely dvě elity, které měly v následujícím desetiletí soupeřit demokratickými metodami. Současně si vytvářely pracovní postupy, jimiž se řídily jejich úzké rozhodovací kruhy a malé sítě důvěry. Právě tyto několikačlenné skupiny pak ovládaly polskou demokracii v 90. letech. Proto nelze zkušenosti prvních demokratických let a volebních období popisovat pouze prizmatem stran, voleb a vlád.

Demokracie prvního desetiletí byla výsledkem kroků úzkých, uzavřených elit a společenské dynamiky utvářené tím, že společnost procházela ekonomickou transformací, byla vystavena tlaku globálního kapitalismu, zažívala rozvolnění mravů a konfrontovala své představy o skutečné identitě národa převálcovaného tlakem komunismu.

Postupem času se ale všechno ukazovalo v mnohem komplikovanějších barvách, přičemž politika toužila po jednoduchých popisech situace. V první řadě šlo o dobře popsání nepřítele. Šlo v ní ale také o zájmy a emoce, o velké otázky a personálie.

Přínosem Škvrňákovy knihy je, že čtenáři nabízí také zajímavý a inspirující přístup Roberta Krasowského, publicisty, vydavatele a tři roky také šéfredaktora *Deníku* – novin

vybavených v Polsku posledních pětatřiceti let největší nezávislosti.

Krasowski vidí polskou politiku jako divadlo, které je možné popisovat shakespearovskou metodou, kde důležitých je jen několik postav, a ve kterém je škoda ztrácet čas a pozornost na statisty. Škvrňák vede čtenáře podobnou cestou, ukazuje roli jednotlivců v politickém životě, ale nezapomíná ani na to, co by Krasowski určitě bral jako druhý plán a scénografii.

Druhým plánem politiky jsou v polském případě především dvě velké dělicí linie. Ta vycházející z poválečných dějin – postkomunistická, a ta druhá, jako kdyby ukrytá v pozadí za tou první. Postkomunistická je na výklad jednoduchá – na jedné straně stojí strana a prostředí angažovaná na straně vlády lidového Polska, na druhé – ti, kdo toužili komunistické zřízení svrhnout. Toto dělení zesílilo po vítězství Svazu demokratické levice (SLD) ve volbách v roce 1993 a jeho kandidáta Aleksandra Kwaśniewského v prezidentských volbách v roce 1995. Největší vliv se toto dělení zdálo mít koncem 90. let 20. století, když Kwaśniewski prezidentský mandát obhájil a s poslaneckým klubem sahajícím po parlamentní většině sestavil vládu Leszek Miller. O pět let později se levice ocitla na okraji. Přišla o moc a podíl na vládě na dlouhých osmnáct let. Její voliči se nechali zaujmout jinými stranami.

Na světlo se dostala dělicí linie, kterou jeden ze spin-doktorů Práva a spravedlnosti nazval rozdělením na „Polsko solidární“ a „Polsko liberální“, Polsko konzervativních regionů a pokrokových velkoměst. To rozdělení nebylo přesné, ale skvěle vyjadřovalo emoce voličů. Ti, kdo v hospodářské transformaci prohráli, měli podporovat bratry Lechem a Jarosławem Kaczyńskými vybudovanou stranu Právo a spravedlnost (PiS) a postuláty katolické církve. Jejich protivníci – ti měli podporovat především

nejsilnější stranu liberální pravice – Donaldem Tuskem vytvořenou Občanskou platformu (PO).

Toto dělení bylo v pozadí odjakživa: dalo o sobě vědět už v letech 1990–1993, kdy oslabení postkomunisté nebyli s to hrát významnou úlohu a základní spor se odehrával mezi liberály a nejprve Lechem Wałęsou, později částí pravého středu. Vstup silné SLD na scénu zatlačil tento střet na druhý plán. To platilo až do roku 2005. Potom ovládl polskou politiku jako takovou.

Rozehráli ho dva lídři – Jarosław Kaczyński a Donald Tusk. Oba se během několika let zbavili potenciálních soupeřů, lidí, se kterými zakládali své strany a kterým svěřovali významné vládní posty. Eliminace potenciálních soupeřů byla tak důsledná, že po odchodu Donalda Tuska do Bruselu do funkce předsedy Evropské rady (2014–2019) se jeho strana řadu let nebyla s to dát dohromady. Dvakrát čelila hrozbě zániku – poprvé, když ve volbách 2015 debutovala liberální strana .Moderní (.N), podruhé, když během prezidentských voleb v době koronavirové pandemie získával Szymon Hołownia náskok před kandidátkou PO a zdálo se, že se může dostat do druhého kola. Rozpad strany zastavil až Tuskův návrat do jejího čela v létě 2021.

K tomuto návratu došlo sedm let po Tuskově odchodu z polské politiky a po šesti letech, během kterých bylo Polsko řízeno z Nowogrodzské – hnusného baráku v centru hlavního města, který není ani sídlem premiéra, ani prezidenta, ale nad nimi stojícího šéfa PiS Jarosława Kaczyńskiego. On ve svých rukou soustředil nejdůležitější rozhodnutí v zemi, vč. personálních, ovlivňoval rozsudky Ústavního soudu a kontroloval změny v soudnictví. Připravoval se na třetí volební období u moci. O detailech těch vlád, o podobě politiky ve stínu Tuska a Kaczyńskiego, ale i o těch, kdo jejich duopol zkoušeli prolomit, je tato kniha.

Politici – včetně Donalda Tuska samotného –, když chtějí říci, že někdo dobře vnímá zvilost konfliktů a osobních vztahů, někdy používají příměř, že někdo „dobře čte politiku“. Jan Škvrňák „čte polskou politiku“ nejenom jako akademik, ale také jako někdo, kdo by si zmíněný kompliment zasloužil slyšet z úst polských politických praktiků.

Rafał Matyja

Polská politika je ve srovnání s českou mimořádně konfliktní. Na denním pořádku jsou demonstrace. Mnohem častější než v Česku je politické násilí proti skupinám lidí i viditelným jednotlivcům. Rétorika vzájemných konfliktů leckdy dosahuje absurdních podob. Hranice mezi hlavními politickými tábory jsou ostré a je obtížné je překračovat bez následků.

Konflikty v dnešní polské politice mají ale jeden společný kořen – hnutí vedoucí na počátku osmdesátých let ke vzniku odborové Solidarity, výjimečný stav z prosince 1981 a dohody u kulatého stolu dojednávané v prvních měsících roku 1989. Zde se zástupci odborové Solidarity a komunistické Polské sjednocené dělnické strany (PZPR) dohadovali na přechodu od komunistické a vojenské diktatury k demokratickému státu. Výsledkem byly i první polosvobodné volby ve dnech 4. a 18. června 1989. Právě v Solidaritě dostala PZPR svého zorganizovaného soupeře a, jak se ukázalo, i klíčového partnera. Právě v tomto období získali svou tvář osobnosti, z nichž některé utvářejí i dění v dnešním Polsku.

Spor o legitimitu kulatého stolu rozdělil postupem času tábor Solidarity na dvě velké části zastupované dnes na jedné straně Občanskou platformou Donalda Tuska a na straně druhé Právem a spravedlností Jarosława Kaczyńskiego. Třetí – dnes okrajovou – silou polské politiky je Nová levice (NL) vedená Włodzimierzem Czarzastým. V podobě komunistické státostrany PZPR byla i ona u kulatého stolu zastoupena.

Zatímco Tusk s Czarzastým stojí za kulatým stolem coby milníkem k „vybudování demokracie bez prolité krve a bez násilí“ a „vítězstvím rozumu“, Jarosław Kaczyński považuje kulatý stůl za nevyužitou příležitost k likvidaci struktur komunistické moci.

Proto také tábor Jarosława Kaczyńskiego a předtím i jeho bratra-dvojčete Lecha opakovaně usiloval o přípravu a schválení nové polské ústavy a výrazné kulturně-společenské změny opakovaně vysvětlované právě potřebou dekomunizace – tu soudů, tu veřejného prostoru. Úsilí o změnu základů „Třetí Polské republiky“, jak se stát našich severních sousedů sám pojmenovává ve své ústavě, je hnací silou konzervativní polské pravice.

U kulatého stolu začíná soudobá polská politika, její konflikty i osobní antipatie. Určujícími tvářemi polské politiky posledního čtvrtstoletí jsou zástupci dvou postsolidaritních (z prostředí odborové Solidarity vzešlých) politických táborů Jarosław Kaczyński a Donald Tusk. Právě odrazy konfliktů z konce osmdesátých let v politice následujících tří desetiletí jsem chtěl popsat na následujících stránkách.

Platí přitom zároveň, že s ohledem na proměny polské politiky, ale i věk jednotlivých jejích aktérů, začínajících své kariéry před třiceti i více lety, budeme v dalších letech sledovat také nová generační převyprávění minulých konfliktů. I když bude docházet k výměně viditelných politických figur, zůstane jejich programové přístupy a politické rodokmeny i s pamětí o síle jejich historických střetů.

Polská politika je však také neustálý boj proti entropii, snaha o reformy ne zcela dobře fungujícího státu, stejně jako poznání, že reformovat není nic lehkého, že lze buď vládnout delší dobu, nebo provést reformy, ale skloubit několik let, nebo

až volebních období vlády s reformním úsilím tak snadno už nejde. Mnozí se o to pokusili, uspěli jen málokteří.

* * *

Polsko dnes přirozeně vypadá docela jinak než před pětatřiceti lety. I česká veřejnost si zemi čím dál častěji spojuje s kvalitními službami i zbožím, turistickou infrastrukturou a inspiřující kuchyní. Rychlost výstavby a kvalita polských dálnic se dostaly i do projevů českých celostátních politiků.

Do češtiny se v posledních letech soustavně překládá řada odborných knih i próz. V letech 2016 a 2022 polské knihy získaly i Magnesii Literu za překlad. Šlo o romány *Pískový vrch* Joanny Bator a *Led* Jacka Dukaje. Pozornost čtenářů si už dávno získala polská literární reportáž, českému čtenáři ji přináší zejména žilinský *Absynt*.¹

Poprvé od roku 1948, kdy byly vydány *Dějiny polského národa* z pera Josefa Macůrka², vyšly péčí kolektivu českých autorů v roce 2017 systematické *Dějiny Polska*³. Do té doby měli čeští čtenáři k dispozici jen několik překladových prací⁴ anebo chronologické *Dějiny Polska v datech*⁵.

Přes tento vzestup laického i odborného zájmu o naše severní sousedy chybí přehledová publikace zaměřená na soudobé polské politické dějiny oproštěná od polských domácích sporů. Průběžné publicistické⁶ reflexe nemohou tuto mezeru zaplnit, zvláště když stálého zpravodaje mají v Polsku jen Česká televize a Český rozhlas. Odtud také vzešla motivace k přípravě knihy pojednávající souhrnně politické dějiny Polska od 80. let dodnes.

Výklad a údaje zachycené v této knize vycházejí z přehledových prací a monografií řady polských autorů. Na prvním

místě je třeba vyzdvihnout práce profesora Antoniho Dudka, zejména jeho knihu *Historia polityczna Polski 1989–2023*⁷.

Podkladem pro výklad dějin posledního desetiletí Polské lidové republiky (PRL) mi byly práce historiků Andrzeje Paczkowského⁸ a Andrzeje Friszkeho⁹.

Protipólem věcných, vědecky založených výkladů moderních dějin je v polském prostředí především trilogie věnovaná polské 3. republice z pera historika a publicisty Roberta Krasowského¹⁰. Jde o mimořádně čtivé, emocemi, osobními vztahy, intrikami a podrazy naplněné svazky mapující éru post-solidaritní politiky v první polovině 90. let 20. století, „rozkvět a pád“ impéria postkomunistické levice v následujícím desetiletí a první vládu Práva a spravedlnosti po roce 2005. Politika je pro Krasowského cynický boj o moc a vliv, kde ideály jsou jen vějička pro hlupáky-voliče.

Moderní vývoj Polska můžeme rekonstruovat také díky deníkům politiků. Průběžně si jej vedli třeba komunistický premiér Mieczysław Rakowski¹¹ anebo v prostředí Solidarity působící ekonom Waldemar Kuczyński¹². Vlastní biografie podle starších poznámek napsali předseda PiS Jarosław Kaczyński¹³ anebo levicový politik a historik Karol Modzelewski, jeho kniha je pod názvem *Zaženem dějin klisny! Vyznání potlučeného jezdce* dostupná i v českém překladu.¹⁴ Spíše ghostwriteři než samotní politici sepsali paměti pro vůdce Solidarity a polského prezidenta Lecha Wałęsu¹⁵ a předsedu PO a vícenásobného premiéra Donalda Tuska¹⁶.

Knižní rozhovor vznikl mj. s významným politikem PiS Ludwikem Dornem¹⁷, jedním ze spoluzakladatelů PO Janem Rokitou¹⁸, prezidentem Aleksandrem Kwaśniewským¹⁹, dalším čelným politikem postkomunistické SLD a premiérem Leszkiem Millerem²⁰ anebo aktivistkou odborové Solidarity Ludwikou Wujec²¹.

Během psaní jsem samozřejmě využil také publikované rozhovory s politology a novináři a řadu tematických studií. Významným pramenem jsou existující polská tištěná i internetová média a rozhlasové a televizní pořady dostupné v archívech Polské televize (TVP), ale ve velké míře také na YouTube.

Pokud je to možné, používám v textu české vlastní názvy (jména měst), případně vlastní překlad do češtiny, neboť často žádný oficiální nebo zavedený překlad neexistuje – nejčastěji u zaniklých politických stran. Zkratky institucí nicméně ponechávám původní, polské. Osobní jména nepočesťuji a jména žen nepřechyluji. Skloňování osobních jmen je ale české.

Poděkování za mnohou inspiraci a nápad napsat knihu o současném Polsku patří Martyně Wasiutě. Rafału Matyjowi děkuji za četné excelentní postřehy k moderní polské politice a za možnost v Polsku publikovat. Děkuji také mnohým spolustolovníkům řady nepravidelných debat o současném Polsku.

Jan Škvrňák

Bezčasí a pokus o řízenou změnu

1981–1989

*Občanky a občané Polské lidové republiky!
Obracím se dnes na Vás jako voják a jako
předseda polské vlády. Obracím se na Vás
v záležitostech nejvyššího významu.
Naše vlast se ocitla nad propastí.*

– Wojciech Jaruzelski, 13. prosince 1981²²

Vyhlášením výjimečného stavu reagovala polská komunistická vláda na prohlubující se společenskou a hospodářskou krizi. Charakteristický obraz muže v uniformě a brýlích s masivními obroučkami, který v televizním projevu vyhlašuje výjimečný stav a stránku za stránkou čte důvody, které ho k převzetí odpovědnosti v těžké chvíli vedly, zná většina Poláků.

Mužem, který v neděli 13. prosince 1981 v 6 hodin ráno četl v televizi svůj projev, byl předseda vlády, ministr obrany a armádní generál Wojciech Jaruzelski. Dvacetiminutové vystoupení pak televize v takřka nekonečné smyčce opakovala celý mrazivý den.

Generál v projevu představil hlavní problémy země: kolabující hospodářství, stávky, nefunkční stát, znepřátelenou společnost, násilí, rostoucí kriminalitu, zkrátka blížící se celonárodní katastrofu. Jako premiér se pohromě snažil zabránit, účastnit se snahy o nápravu situace nechtěla odborová Solidarita. Pokračování krize by vedlo jen k prohloubení chaosu a lidským obětem během nastávající zimy.

„Je třeba říci dost! Je třeba zabránit, zablokovat cestu ke konfrontaci, kterou otevřeně ohlásili předáci Solidarity,“ řekl Jaruzelski. A o chvíli později dodal: „Oznamuji, že dnes byla ustavena Vojenská rada národní spásy. Rada státu [kolektivní hlava státu nahrazená až v roce 1989 prezidentem, pozn. aut.] v souladu s ústavou danými pravidly zavedla dnes o půlnoci v celé zemi výjimečný stav.“

Vojenští komisaři přebrali kontrolu nad administrativou a důležitými podniky, přičemž výjimečný stav měl platit až do doby, kdy se v Polsku viděním tehdejší moci obnoví vláda práva a správu země budou moci opět normálně vykonávat civilní orgány.

„Ve jménu národního zájmu byla preventivně internována skupina osob, které představují hrozbu pro bezpečnost státu. Do této skupiny patří extremističtí aktivisté Solidarity a nelegálních protistátních organizací. Na příkaz Vojenské rady bylo také internováno několik desítek osob, které byly osobně odpovědné za vyvolání hluboké krize ve státě v 70. letech nebo za zneužití svého postavení k osobnímu prospěchu,“ zaznělo také v projevu.

Mezi internovanými komunisty se nacházeli I. tajemník Ústředního výboru (ÚV) *Polské sjednocené dělnické strany* (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* – PZPR) z let 1970–1980 Edward Gierek a premiér ze stejného období Piotr Jaroszewicz, vicepremiér z let 1976–1980 Jan Szydlak anebo bývalí členové vedení PZPR Zdzisław Grudzień a Jerzy Łukaszewicz. Celkem bylo internováno více než 10 000 lidí.

I když cílem vyhlášení výjimečného stavu byla záchrana socialistického zřízení a vlády jedné strany, Jaruzelski v projevu odkazoval i na polský patriotismus, najdeme v něm tedy i zcela nekomunisticky znějící pasáže: „Respektujeme rozmanitost názorů. Oceňujeme vlastenecký postoj církve. Všechny myslící a zodpovědné Poláky spojuje jeden hlavní cíl: láska k vlasti, potřeba posílit těžce vydobytou nezávislost a úcta k vlastnímu státu. To je nejpevnější základ skutečné dohody.“

Posléze Wojciech Jaruzelski nastínil těžký čas hospodářských reforem, ujistil zahraničí o polsko-sovětském přátelství a o přínáležitosti k socialistickému společenství států. Závěrem se generál, který se přes noc stal z prvního tajemníka strany

a premiéra diktátorem, obracel k různým skupinám obyvatel a žádal je o podporu. Závěr projevu měl proto opět vlastenecký podtón: „Obracím se na všechny občany – přišla hodina těžké zkoušky. Musíme se s touto zkouškou vyrovnat a dokázat, že jsme Polska hodni. Krajané! Před celým polským národem a celým světem bych rád zopakoval tato nesmrtelná slova: Dokud žijeme, Polsko ještě nezahynulo!“ Poslední věta Jaruzelského vystoupení je zároveň prvním veršem polské hymny.

Proslov, kterým Jaruzelski ohlásil zavedení výjimečného stavu, jakkoli sám řekl, že armáda nebude nahrazovat metody socialistické demokracie, přišel samozřejmě až v okamžiku, kdy bylo po všem. Desítky tisíc vojáků nasedly do svých transportérů už předchozí noc, pozatýkaly představitele nezávislých odborů i předchozí komunistickou věrchušku, ovládly klíčové instituce i důležité podniky. V neděli ráno se jen čekalo, zda bude polská společnost apatická, případně k jakému odporu se odhodlá.

Výjimečný stav začal ještě dřív, než ho dekretem vyhlásila Státní rada. Ale ani ta k tomu neměla oprávnění, pomocí dekretů mohla vládnout pouze v okamžicích, kdy nezasedal polský parlament – Sejm. Ten ovšem 12. a 13. prosince 1981 zasedal. Výjimečný stav Sejm dodatečně schválil až na konci ledna 1982.²³

Co se tedy v Polsku stalo? Část režimu v čele s premiérem Wojciechem Jaruzelským odmítla politické řešení konfliktu s legální opozicí – odborovým hnutím Solidarita – a rozhodla se při pasivitě vedení PZPR zlikvidovat Solidaritu pomocí bezpečnostních složek státu. Vyhlášení výjimečného stavu bylo i z hlediska tehdejších zákonů protiprávní, podobně jako pozdější vláda pomocí mimoústavních orgánů. Staronový režim také změnil ideologické zdůvodnění vlastní vlády – už nešlo o komunismus, vládu proletariátu prostřednictvím komunistické strany, ale stabilitu a vnitřní i vnější bezpečnost země.

13. prosince 1981 – Wojciech Jaruzelski vyhlašuje vyjíměčný stav.
Zdroj fotografie © ČTK / AP / STR

„Tady vládne dělnická třída“

Události předchozích hodin zastavily šestnáctiměsíční pohyb, kterému dnes říkáme Karneval Solidarity, První či Velká Solidarita. Tím je myšleno období od srpna 1980 právě do poloviny prosince 1981, kdy si stávkující dělníci vymohli vznik nezávislých odborů, prvních v bloku socialistických zemí. Do zlomové prosincové noci se mohlo zdát, že demontáž komunistického impéria v polovině Evropy začíná už na počátku osmdesátých let na baltském pobřeží.

Polští komunisté i přes mohutný represivní aparát po celou svoji vládu od poloviny 40. let 20. století neměli neomezenou moc nad zemí. Z hlediska marxisticko-leninské ortodoxie i praxe v ostatních státech východního bloku se Polsko vymykalo poměrně nezávislým postavením katolické církve a výrazným podílem soukromého zemědělství – polská „JZD“ obhospodařovala zhruba jen pětinu obdělávané půdy.

V původně agrárním Polsku se ukázalo, že rozsáhlá industrializace ani centrální plánování nezajistí ekonomickou rovnováhu. Vysoké dotace do zemědělské produkce, především živočišné výroby, neúměrně zatěžovaly státní rozpočet, aniž by pomohly vyrovnat nabídku s poptávkou. Vláda se proto uchýlovala ke skokovému zvyšování cen potravin, což opakovaně vedlo k protestům, demonstracím a stávkám.

Síla PZPR se několikrát ukázala jako iluzorní, založená spíše na represivní moci. Vojsko a bezpečnostní orgány státu musely tlumit protesty dělníků v letech 1956, 1970 a 1976. V březnu 1968 pro změnu protestovali studenti – i oni skončili ztlučení v celách služeben *Občanské milice* (*Milicja Obywatelska* – MO) nebo ve vězení.

O hospodářské oživení se v 70. letech pokusil nový první tajemník PZPR Edward Gierek. Doufal, že příliv investic a půjček

z kapitalistického západu umožní modernizaci polské ekonomiky. Mnoho si také sliboval od nákupu licencí a výroby západního zboží v Polsku. Nad Vislou tak začala produkce Coca-Coly, magnetofonů Thompson nebo dodnes slavného Fiatu 126p. Záhy se ukázalo, že polská produkce nedokáže konkurovat té západní kvalitou a neprosadí se na globálním trhu, takže nepřinese očekávané zisky.

Reformy 70. let nakonec skončily fiaskem, ohromným zadlužením země a návratem nedostatku základních životních potřeb, jako byly potraviny nebo toaletní papír. Od roku 1976 se poprvé od padesátých let opět začaly objevovat potravinové lístky, do konce dekády už byla na lístky většina základního zboží.

Komunistický režim se i tehdy pokusil řešit mizernou ekonomickou situací zdražením základních potravin, což opět vedlo k protestům. Stávky v průběhu července a srpna 1980 byly spíše ojedinělé, jednorázové a především nekoordinované, režim je jednu po druhé mírnými ústupky a sliby úspěšně tlumil.

V Gdaňsku se obecná nespokojenost s nízkou životní úrovní a zdražováním spojila i s nedávným propuštěním oblíbené dlouholeté zaměstnankyně Anny Walentynowicz. Proto 14. srpna v Leninově loděnici v Gdaňsku vypukla stávka. Do čela protestů se postavil mladý elektrikář s nepokojnou odborářskou duší Lech Wałęsa – po většinu 70. let byl vyhazován z práce za snahu o skutečnou odborovou činnost mimo režimní odbory, působil v – pochopitelně nelegálních – *Svobodných odborech* [baltského – pozn. aut.] *Pobřeží* (*Wolne Związki Zawodowe Wybrzeża – WZZW*).

Z Wałęsy velmi rychle vyrostl opravdový tribun lidu. Dokázal skvěle pochopit potřeby davu a nabídnout východisko. Právě on rozhodl, že stávkový výbor nepřijme původní nabídku

vedení loděnice z 16. srpna zaměřenou především na zvýšení platů a že stávka bude pokračovat. K dělníkům v Gdaňsku se velmi rychle připojili další stávkové výbory po celé zemi a vznikl *Mezipodnikový stávkový výbor (Międzyzakładowy Komitet Strajkowy – MKS)*, který během několika následujících dní začal zastupovat stovky stávkujících státních podniků.²⁴

Následně, 20. srpna 1980, publikovalo 64 polských intelektuálů otevřený dopis, v němž se přihlásili k programu stávkujících a vyzvali vládu k dohodě. Na základě dopisu a jeho předání v Gdaňsku vznikla pod vedením katolického publicisty Tadeusze Mazowieckého Expertní komise složená především ze zástupců umírněné opozice. Na počátku v ní tak nepůsobili aktivisté *Výboru na obranu dělníků (Komitet Obrony Robotników – KOR)*. Panovala obava, že zastoupení organizace, která obviněné v politických procesech hájila už v předcházejících letech, by dohodu s režimem znemožnilo.

Spojení dělnických mas s intelektuály se pro úspěch stávek ukázalo jako klíčové. V předchozích krizích režim nemusel vůbec zasedat k jednacímu stolu s intelektuály, protože byli nevýznamnou hrstkou potíživců, stačilo je ztlouct anebo pozavírat. V případě masových dělnických protestů zase režim snadno ošálil stávkové předáky, za kterými stála reálná síla, ale kteří neměli zkušenosti s politikou a vyjednáváním. Intelektuálové účastníci se jednání v roli poradců pomohli dělnickým lídrům a milionům stávkujících nenechat se snadno obehřát planými sliby vlády o zlepšení situace.

Sílu stávkujících dělníků dobře ilustruje zážitek tehdejšího člena ÚV PZPR a především vlivného šéfredaktora reformního časopisu *Politika (Polityka)* Mieczysława Rakowského z 26. srpna 1980. Když přijel do stávkující loděnice, musel asi deset minut čekat, než stávkující rozhodli, zda ho do areálu pustí.

Do deníku si následně s jistou hořkostí zapsal: „Tady vládne dělnická třída.“

Režim, pokud nechtěl sáhnout k násilí, se musel vydat cestou dohody. Na přelomu srpna a září vláda ustoupila a podepsala čtveřici tzv. srpnových dohod, ve kterých přijala 21 požadavků MKS²⁵. Srpnové dohody byly celkem čtyři, lišily se textem, ale nikoli obsahem: 30. srpna došlo k podpisu dohody ve Štětíně, o den později v Gdaňsku, 3. září 1980 byla dohoda podepsána ve městě Jastrzębie-Zdrój a 11. září v Huti Katowice (Dąbrowa Górnicza).

Největším úspěchem byla záruka vzniku nezávislých odborů a práva na stávku, většina přijatých bodů se týkala sociálního postavení zaměstnanců jako zvýšení platů, snížení cen potravin, dřívějšího odchodu do důchodu, zlepšení zdravotní a předškolní péče, dále propuštění politických vězňů a přijetí do práce propuštěných stávkujících z let 1970 a 1976.

Samotná ceremonie v Gdaňsku 31. srpna 1980 byla show, zástupce MKS Lech Wałęsa dohodu podepsal s odznáčkem Panny Marie v klopě a obrovským perem s podobiznou „polského papeže“ Jana Pavla II. V sále, kde došlo k podpisu, se nacházela jak busta Lenina, tak i křesťanský kříž.

Přesto by bylo chybou považovat Wałęsu za člověka pod vlivem katolické církve a Solidaritu za křesťansko-demokratické odbory. Dělnický předák byl osobně hluboce věřící člověk, ale v pozdější politice se řídil především zájmy odborů (nebo svými zájmy), nikoli zájmy církve. S církví dokázal spolupracovat a často spolupracoval, ale slepě ji neposlouchal.

Po tomto úspěchu se delegáti z celého Polska sjeli do Gdaňsku, aby 17. září na základech původního MKS založili celopolský *Nezávislý samosprávný odborový svaz „Solidarita“* (*Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”* – Solidarita),

v jehož čele stanul Lech Wałęsa. Vznikla první masová organizace v celém východním bloku, která nebyla kontrolována místní komunistickou stranou. Její úřední registrace se přesto neobešla bez problémů. Ještě v říjnu 1980 totiž varšavský soud zaregistroval Solidaritę bez práva na stávkę ve statutech, zato do nich doplnil vedoucí úlohu strany. Takzvaná „registrační krize“ byla překonána až pro Solidaritę příznivým rozhodnutím Nejvyššího soudu z 10. listopadu 1980.

Založení nezávislých odborů nebylo zcela jednoduché, dělníci předáci museli dávat pozor na zájmy mnoha stran. Polsko stále bylo nedemokratickým státem ve sféře Sovětského svazu. Už v srpnu protestující strana rezignovala na slovo „svobodný“, aby příliš nedráždila komunistický režim. Podobně si solidaritní opozice dávala velký pozor, aby v žádném oficiálním prohlášení nepřekročila rámec komunistického systému, RVHP, Varšavské smlouvy a závislosti na Sovětském svazu.

Ústřední otázkou setkání v Gdaňsku bylo, podle jakého klíče vytvořit nezávislé odbory – zda jednotlivé organizace podle průmyslových odvětví, vojvodské organizace (návrh odborářů z Gdaňsku) nebo jednu celostátní organizaci (návrh historika Karola Modzelewského, zástupce Dolního Slezska). Zvítězil návrh jedné organizace, která by byla silnější v jednáních s režimem a kterou by pro tajnou polici bylo složitější infiltrovat.

První neboli Velká Solidarita

Kam až se vrátit při hledání příčin vzniku Solidarity – spontánně vzniklé alternativy ke státem řízeným odborům a centralizovanému hospodářství? A co vlastně Solidarita byla? Pokus o „socialismus s lidskou tváří“, hnutí prosazující lidská, zejména pracovní práva, vyjádření aspirací průmyslových dělníků, mírové či národně osvobozenecké hnutí nebo dokonce protikomunistické povstání? V různých obdobích své existence zahrnovala Solidarita všechny zmíněné formy, a to v různé intenzitě.

Poradce vedení Solidarity Karol Modzelewski ve svých pamětech k roku 1980 napsal: „Nikdo z nás nechtěl brát PZPR vládu z rukou ani vystupovat z Varšavské smlouvy (...) První Solidarita byla rovnostářská, kolektivistická a socialistická, přinejmenším v tom smyslu, že souhlasí se státním vlastnictvím továren a očekává, že stát bude zajišťovat základní sociální potřeby.“²⁶

Ohromné výrobní závody nebyly jen místem práce, ale také centrem společenského života. Organizovaly trávení volného času prostřednictvím závodních dovolených, sportovních zářezí či klubů. Státní podniky často poskytovaly zaměstnancům služební byty a zajišťovaly lékařskou péči. V atomizované společnosti se tak nejsilnější sociální vazby formovaly právě v průmyslových podnicích.

Jak ukazuje Jacek Sokołowski, dělnická třída v Polsku nebyla takovou dělnickou třídou, jak si ji představovali marxisté, leninisté, stalinisté ani jejich následovníci. Agrární země prošla rychlou industrializací až po druhé světové válce, což znamenalo, že většina dělníků byli bývalí zemědělci nebo jejich děti. Pro tyto lidi byl odchod do města nejen nezbytností, protože industrializace absorbovala přebytečnou pracovní sílu z venkova,

ale také formou sociálního vzestupu.²⁷ Tento proces ilustruje i příběh nejslavnějšího polského dělníka Lecha Wałęsy. Budoucí lídr Solidarity pocházel z malé vesnice Popowo, na svět přišel coby čtvrté dítě drobného rolníka a na rodinném hospodářství by se nemohl uživit.

Dělníci si však do měst přinesli konzervativní hodnoty, hlubokou víru v Boha a poslušnost vůči katolické církvi – vše, co se komunistům nepodařilo vymýtit. Polští dělníci získali „třídní uvědomění“ pouze v rovině materiálních a pracovních zájmů, nikoli v ideologické podobě, jak by si komunisté přáli.

Na konci roku 1980 měla Solidarita více než 9 milionů členů, což představovalo 54 % zaměstnanců státních podniků. Mezi nimi bylo přibližně milion lidí, kteří zároveň vlastnili stranickou knížku PZPR.²⁸ Tito členové se snažili prosazovat polskou variantu socialismu s lidskou tváří a fungujícím hospodářstvím. Lidé s touto dvojí afiliací však čelili nedůvěře z obou stran – ani Solidarita, ani strana je nebraly jako plně loajální. Postupem času byli vytlačováni z významnějších pozic jak ve straně, tak v odborech.

Do Karnevalu Solidarity se kromě milionů pracujících zapojili také dosavadní disidenti a odpůrci komunistického režimu. Výše zmíněný KOR se se Solidaritou sloučil, *Hnutí na obranu práv člověka a občana* (*Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela* – ROPCiO) se vznikem Solidarity fakticky zaniklo.

Jak je patrné, Solidarita představovala amalgám různorodých skupin s odlišnými zájmy a cíli. Jako odborové hnutí však nebyla schopna vyřešit hlubokou ekonomickou krizi, která Polsko v 80. letech sužovala, a to ani za předpokladu, že by měla plnou rozhodovací pravomoc. Proměna neefektivního a předluženého hospodářství by totiž vyžadovala drastická opatření – například výrazné zvyšování cen, snižování mezd

a propouštění statisíců dělníků. Právě tyto kroky však vedly k dělnickým protestům a samotnému vzniku Solidarity.

Experti Solidarity proto navrhli několik plánů ekonomických reforem, které se pokoušely vyhnout tak drakonickým krokům. Jejich plány často počítaly buď s výrazným zapojením prvků volného trhu, nebo se smíšeným modelem kombinujícím decentralizované plánování s tržními mechanismy.

Jeden z návrhů ekonomických reforem Solidarity předpokládal, že podniky by byly řízeny celozávodními radami. Tyto rady by měly pravomoc rozhodovat o klíčových otázkách, jmenovat a odvolávat ředitele podniku. Takový systém by však zásadně narušoval mocenské postavení vládnoucí strany, která by ztratila kontrolu nad ekonomikou. Navíc by tisíce nomenklaturních kádrů přišly o své výnosné pozice.

Ani v září 1981 přijatý program Solidarity však nedokázal vyřešit zásadní dilema: jak zajistit plnou zaměstnanost a zároveň vytvořit efektivní hospodářství bez nedostatků. Myšlenka volného trhu se mezi některými bývalými činovníky Solidarity začala prosazovat až ve druhé polovině 80. let, zhruba ve stejnou dobu, kdy samotný režim – tehdy už jen formálně komunistický – začal provádět reformy směřující k tržní ekonomice.

Pohledem československých komunistů

Zajímavý pohled na události v Polsku poskytl českoslovenští komunisté, když situaci hodnotili prizmatem vlastních zkušeností z roku 1968 a následné normalizace.²⁹ Za nejdůležitější příčinu krize označili nejednotu vládnoucí PZPR na všech úrovních. Kritizovali také vznik „jistého kultu soudruha E. Gierka“, který podle nich vedl k jeho odtržení od reality a přílišné orientaci na zahraniční politiku. Tato situace způsobila, že PZPR přestala vůči dělnické třídě plnit svou vedoucí úlohu. Místo toho došlo k projevům „bezduchého byrokratizmu a formalizmu v kontaktech s dělnickou třídou“. Část straníků se do stávek přímo zapojila. Stejně selhaly i oficiální odbory.

Českoslovenští komunisté rovněž kritizovali možnost soukromého podnikání, zejména v zemědělství, kde bylo 35 % obyvatel spojeno se soukromými hospodářstvími. Z jejich pohledu bylo nevykonné soukromé hospodaření hlavní příčinou potravinové nesoběstačnosti. Soukromí zemědělci byli zároveň vnímáni jako „nositelé maloměšťácké ideologie a psychologie“ a společenská opora katolické církve.

Kritice byla podrobena Gierkova industrializace založená na západních půjčkách a exportu polských výrobků. Tato politika byla příliš ambiciózní a vedla k zadlužení. Současně se kondice polské ekonomiky zhoršovala vinou „maloměšťácké psychologie“, čímž byly myšleny absence, fluktuace, nemocnost, nízká kvalita, hospodářská kriminalita a celková nehospodárnost. Tento stav hospodářství byl před pracovníky tajen a ti nebyli dostatečně mobilizováni k překonávání nedostatků.

Podle československých komunistů PZPR podcenila sílu opozičních skupin, které byly podle jejich názoru řízeny